

Aristoteles'te Adalet Kavramı Der Begriff der Gerechtigkeit bei Aristoteles

Yrd. Doç. Dr. Arslan TOPAKKAYA*

Zusammenfassung

Nach Aristoteles ist die Gerechtigkeit die ganze und vollkommene Tugend, umfasst alle Einzeltugenden und besteht in der Befolgung der Gesetze. Aristoteles unterscheidet zwei Arten von der Gerechtigkeit: 1-) Austeilende Gerechtigkeit: Maßstab dafür ist die diskrete oder geometrische Proportionalität, Verteilung nach Anspruch, Würde und Berechtigung. 2-)Ausgleichende Gerechtigkeit: Ihre Maßstab ist die arithmetische Proportionalität. Es wird als austauschende Gerechtigkeit in freiwilligen Vertragsbeziehungen funktioniert. Gerechtigkeit ist allgemeines Verhalten, aufgrund dessen die Menschen fähig sind gerecht zu handeln. Ungerechtsein bedeutet gesetzwidrig sein, unersättlich und ungleich sein. Gerecht ist demnach, wer sich an Gesetze und Gleichheit hält. Das Gesetzliche und Gleiche ist also gerecht, ungerecht ist das Ungesetzliche und Ungleiche.

Stichwörter: *Gerechtigkeit, Austeilende und Ausgleichende Gerechtigkeit, Tugend, Staat, Recht, Handeln, Gesellschaft.*

Özet

Aristoteles'e göre adalet kavramı bütün diğer faziletleri içine alan ve yasalara itaatle ortaya çıkan en tamamlanmış ve en mükemmel bir fazilettir. Aristoteles iki türlü adalet'ten bahseder. Bunlardan ilki paylaştırıcı adalettir. Bunun ölçütü geometrik bir yöntemle hakkın ve onurun bireysel çabaya göre dağıtılmasıdır. İkinci adalet türü düzeltici adalettir. Bu ise aritmetik eşitlik yöntemiyle gerçekleşir. Bu adalet türü insanların özgür iradeleriyle yapmış oldukları antlaşma sayesinde işlevsel olabilir. Adalet insan davranışlarının doğru olup olmadıklarını gösteren en önemli bir ilkedir. Haksızlık ve onun sonucu olan adaletsizlik yasalara uymamak, her zaman fazlasını istemek ve eşit olmamak anlamına gelir. Hak ve adalet ise yasaya uygun davranmak ve eşitliğe riayet etmek demektir. Bu yüzden yasal olan ve eşitliğe uygun olan hukuki, yasal olmayan ve eşitsizliğe dayanan şey ise gayr-i hukukidir.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Paylaştırıcı ve Düzeltici Adalet, Fazilet, Devlet, Hukuk, Eylem, Toplum.

Adalet kavramı felsefe tarihinin önemli kavramlarından ve oldukça zengin bir tarihsel gelişim sürecine sahiptir.¹ Bu kavram uzun yıllar felsefenin konu alanı içinde mütala edilmiştir. 19. yüzyılda diğer sosyal bilimlerin felsefeden hızla kopmaya başlamasından sonra bu kavramda artık sadece felsefeyi ilgilendiren bir kavram olmaktan çıkmış; başta hukuk felsefesi ve sosyolojisi olmak üzere özellikle siyasal bilimlerin uğraş alanı içinde görülmeye başlanmıştır.

Aristoteles bilindiği üzere Antik çağ felsefesinin sistem kuran iki filozofundan biridir. Siyaset felsefesinde hocası Platon kadar olmasa da kendine has bir politika felsefesi vardır. Onun ilginç olan bir özelliği de çağının politik yaşamıyla oldukça içli dışlı olmasıdır. Büyük İskender'in hocası olması kendisini politik yaşama katılmaya zorlamış, siyaset felsefesini pratik yaşamdan hareketle geliştirmiştir.² Bundan dolayı

---

* Erciyes Üniversitesi, Felsefe Bölümü Başkanı.

¹ Daha fazla bilgi için bkz. Topakkaya, A.: "Bir Söylem Olarak Sosyal Adalet Kavramı", *Erciyes Üniv. Hukuk Fak. Dergisi*, cilt I, sayı:2, s.97, 97-111, Kayseri 2006.

² Aristoteles'te siyaset felsefesi o kadar pratikle ilgilidir ki ona göre eğitim-öğretim faaliyetleri bile siyasal iktidar tarafından belirlenmeli ve genel eğitim kesinlikle siyasal otoritenin çıkaracağı yasalarla ve aynı zamanda insanların doğasına uygun olarak yapılmalıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Aristoteles: Eğitim Üzerine, yayına hazırlayan J. Burnet, çev: Ahmet Aydoğan, s.143 vd., sayıyıları, İstanbul 2008.

Aristoteles bir takım yalın teoriler yerine kısa, keskin ve uygulanma imkanı fazla olan bir siyaset felsefesi geliştirmeye çalışmıştır.

Aristoteles adalet kavramının birden fazla anlamından bahseder ve adalet (*Gerechtigkeit*) kavramını adaletsizlik kavramıyla (*Ungerechtigkeit*) birlikte tanımlamanın daha doğru olduğunu söyler.³ “Yasalara uymamak, onu kendi çıkarlarına göre kullanmak ve dolayısıyla bu şekilde bir eşitsizlik yaratmak adaletsizlik, yasalara uygun davranmak ve eşitliği bozmamak ise adalettir.”⁴ Aristoteles’in adalet anlayışı iki temel bakış açısına sahiptir: Bunlardan biri niceliksel anlamda bireysel ya da özel (*privat*) eşitlik anlayışı, diğeri kamusal ve hukuksal eşitlik anlayışıdır. Bu kavramlar daha sonra sıkı bir Aristocu olan Thomas von Aquin’de düzeltici adalet (*iustitia commutativa*) ve paylaştırıcı adalet (*iustitia distributiva*) olarak nitelendirilmiştir. Aristoteles’e göre genel adalet (*iustitia universalis*), meşru anlamda yasalara uygun ve politik düzene saygı gösteren bir adalet türü olmak durumundadır. Aynı zamanda paylaştırıcı adaletde bütünü kendi parçalarıyla olan üstünlük-altlık ilişkisine dikkat edilmek zorundadır. Bu açıdan bakıldığında her iki adalet türü de insanlar arasında eşitliğe dayanan eşitlikçi adaletle “eşitlik” bağlamında önemli bir farklılık göstermektedir. Bu tespiti rağmen Aristoteles’te adalet kavramı her zaman bür bütün içerisinde yani bir polis’teki (şehir devlet) geneli ilgilendiren ilişkileriyle söz konusu edilir çünkü ona göre (tıpkı Hegel’in devletinde olduğu gibi) bütün (şehir ya da toplum) gerçekliğin kendisidir ve polis de doğası gereği adaletin görüldüğü en önemli yerdir. O halde bu bütünü parçaları da bu bütüne göre düzenlenmek durumundadırlar. Yani bu bütünü parçaları olan vatandaşlar bu bütünü genel amacına, yani genelin mutluluğuna katkıda bulunmak zorundadırlar. Nasıl ki Hegel’de devlet ahlaki yaşamın totalitesidir; aynı şekilde Aristoteles için de polis, toplumsal açıdan mutlak bağımsızlığı en güzel bir biçimde temsil etmektedir. Aynı zamanda polis, en yüksek ilke olan herkesin mutluluğu ilkesine göre devlet düzeninde adaletin sağlanmasını da mümkün kılan biricik araçtır.⁵ Polis bu amacı yasalarla gerçekleştirir. Aristoteles’in bu görüşü de Thomas von Aquin tarafında alınıp geliştirilmiştir. Genelin mutluluğunun bu şekilde sağlanıp sağlanamayacağı yasaların iyiliğine ya da kötülüğüne bağlıdır. İyi tasarlanmamış bir yasa daha az etkili olurken, üzerinde derin düşünce ve ihtimalla hazırlanmış yasalar daha etkin ve geçerlidir. Bu açıdan yasanın amacının tespiti ve bu amaca nasıl ulaşılacağı oldukça önem kazanmaktadır.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere adalet kavramı Aristoteles’te farklı bir yere sahiptir. Yunan trajedilerinde bu kavram gelenek ve alışkanlıkla, Platon’da diğer bütün faziletleri kuşatan en yüksek fazilet olarak, Stoa felsefesinde ve Skolastik felsefede ise doğal hukukla irtibatlandırılmıştır. Aristoteles ise Platon’un adaletin en yüksek fazilet olduğuna dair görüşlerini aynen alır ve bu görüşü genel (politik) yasal doğruluk kavramına dönüştürür. Aristoteles bu genel adalet teorisini *Nikomaische Ethik*’in 5. kitabında kısaca ele aldıktan sonra bu kavramın özel bir anlamından bahseder. Bu yeni kavram ise göreceli adalettir (*iustitia particularis*).⁶ Aslında bu kavram Aristoteles’in adalet kavramıyla polisin somut düzeni arasında kurmuş olduğu kurumsal çerçevenin doğal sonucu olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Aristoteles en yüksek fazilet olan adalet kavramından hareketle polisin ya da devletin pozitif düzeni kavramına ulaşır. Buradan çıkan doğal sonuç ise, adalet kavramıyla yasanın adaleti kavramının anlam bakımından eşitlenmesidir.

Bu eşitlenme sayesinde Aristoteles doğal hukukla pozitif hukuk arasındaki çelişkiyi kaldırdığına inanır çünkü ne doğal hukuk sadece yalın bir normdur ne de polisi kuran yasalar tamamen olağan bir şeydir. Aristoteles doğal hakları hem tanımlanabilen somut ilişkiler olarak, hem de bütün insan doğasını kuşatan ve şehir yaşamını da içeren bir normlar bütünü olarak anlar. Yani ona göre, doğal anlamda doğru ve iyi olan polisin yasaları sayesinde ideale yakın bir biçimde gerçekleşebilir. Fakat hukuk olarak tespit edilmiş bir yasalar bütünü zamanla bizzat kendisinin hukuksuzluğa sebep olduğu ya da olma ihtimalini Aristoteles göz ardı etmez ve bu olguyu normatif hukukun genelliğinden doğan olumsuz bir durum olarak kabul eder. Soyutluk ve genellik etik eşitlikte birbirleriyle paralellik arzederler. Her türlü hukuk normları Aristoteles’e göre somut hukuksal durumlar karşısında genelin özele davrandığı gibi davranır. Aristoteles bu ilişkiyi *Rhetorik*’de ayrıntılarıyla ele alır. Buna karşın Aristoteles Etik’de yasanın genelliğinin ve adil olmasının tek tek olaylar yardımıyla gösterilmesi gereğinden bahseder. Aristoteles adaletin bu yüksek formunu, kabul etme ve olumlama (*epieikeia*) olarak nitelendirir. Fakat bu genellik hiçbir zaman kapsadığı tek tek olaylar için tamamen doğru olamaz. Bu açıdan bakıldığında genelliğe dayanan yasaların her zaman hata ve yanlış olma ihtimali söz konusudur. Bu yasalarda görülen bir boşluk ve eksiklikler. Bu yüzden Aristoteles yasaları yorumlamaya

³ Aristoteles: *Nikomaische Ethik*, hrsg. von P. Gohlke, Buch V 29 a b, Paderborn 1956.

⁴ A.g.y.

⁵ Aristoteles: *Politik*, III, 9 vd. VI, 2, 4. Aristoteles Werke, überst.und hrsg.von H.Flashar, Band 9, Büvher I-III, übers.und erl. von E. Schütrumpf, Darmstadt 1977.

⁶ Aristoteles: *Nikomaische Ethik*, 5.kitap, in : Aristoteles Werke, überst.und hrsg.von H.Flashar, Band VI,Darmstadt 1977.

dayanan bir metot geliştirmek gereğinden bahseder.⁷ Bu motod ise yasa koyucunun tarihselliğine, poliste geçerli olan ahlaki değerlerle ve geleneğe dayanmalıdır. Aristoteles'in bu yaklaşımı, yani yasal başlıkları ve eksiklikleri geleneğe ve ahlaki değerlere bağlı bir yorumsal metotla giderme çabası bize çağdaş hukuk hermeneutiğini ve amaçsal yorumlama tekniğini hatırlatmaktadır.⁸

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz düzeltici adalet ile paylaştırıcı adalet bağlamında Aristoteles, yasalarla güvence altına alınmış ve polisin düzenini sağlayan bir ilke olarak genel adalet kavramıyla, bu yasalara uymaktan kaynaklanan ve mülkiyetin eşit dağılımından da ortaya çıkacak olan özel adaletsizlik kavramı arasında önemli bir ayrım yapar.⁹ Bu adaletsizlik türü universal adaletin altında sıralanır. Eşit paylaşımı zedeleyen her türlü ihlal Aristoteles'e göre polisin düzenini tehlikeye atar. Buna karşın her yasa ihlalinin de eşit paylaşımı zedelediği iddiası doğru değildir.¹⁰ Buradan hareketle partiküler ya da özel adaletin ne ceza hukukuyla ne de herhangi bir yaptırımla ve polis düzeniyle ilgili olmadığı saptamasında bulunmak yanlış olmasa gerekir. Bu bağlamda böyle partiküler bir adaletsizliğin ya da eşitsizliğin açığa çıkması durumunda bunun nasıl bir yaptırıma tabi olacağı sorusu kendiliğinden açığa çıkmaktadır. Bu soruya cevap verebilmek için Aristotelesin eşitlik kavramından ne anladığı sorusu üzerinde kısaca durmak gerekmektedir. Aristoteles kendi fazilet öğretilerine uygun olarak eşitliği, bireyin en uç noktalarındaki avantajların ve dezavantajların tam orta noktası olarak betimler. Bu anlamda eşitlik bireysel açıdan kayıpların ve kazançların eşitlenmesi anlamına gelmektedir. En adaletli olanla eşit olanın özdeşleştirilmesi Aristoteles için herhangi bir kanıt ihtiyacı duymayan genel bir kabuldür. Yani bu apaçık bir doğruluk olup, herhangi bir ispatlama yöntemine ihtiyaç göstermeyen bir gerçekliktir.¹¹ Mülkiyet paylaşımında eşitliğin olamayacağı ve bu anlamda eşitsizliğin aslında eşitlik olduğu tespiti bağlamında Aristoteles, özel mülkiyetin ve dolayısıyla da mülkiyet paylaşımının iki tarzı ve bu tarza bağlı olarak gelişen iki formu arasında ayrım yapar. Birincisi normal bir toplumsal yaşamda ortaya çıkacak olan onur, para ve diğer değerlerin dağılımında kendisini gösterir. Böyle bir dağılımda herkes aynı oranda dağıtılan şeylerden yararlanmayabilir. Kimisi daha çok alırken kimisi de daha az alır. Burada söz konusu olan bireyin toplumsal statüsü ve konumuna göre değişen bir adalet çeşididir. İkinci tür adalet ise toplumsal sözleşmeyle ilgili olan ve insanlar arasındaki ilişkileri en doğru bir biçimde belirlemeye çalışan adalet çeşididir.

Bu ikinci adalet türünü, yani bireyin sosyal statüsünden ve toplumdaki kabulünden bağımsız olan bu adalet türünü Aristoteles, bireyler arası ilişkilerde açığa çıkan yasal ya da yasadışı olgularda karşılaştığımız ve bu anlamda ceza hukukunun ve pozitif hukukun konusu olan adalet kavramı altında inceler. Bu ve buna benzer her türlü olay için Aristoteles eşyanın özüyle ilgili olan adalet ölçüsü arayışına girer ve bu ölçüyü "en eşitlikçi bir eşitleme" olarak nitelendirir. Thomas von Aquin Aristoteles'in bu kavramını "şeyin ortası" olarak nitelendirir.¹² Kazanç ve kaybın eşitlenmesi Aristoteles'e göre her ikisinin aritmetik ortalamasının alınmasıyla açığa çıkar. Bu yüzden bir işlem kesin bir değer eşitlemesine ihtiyaç duyar. Bu açıdan bakıldığında bu değer eşitlemesinin konusu olan bütün eşyanın kesine yakın bir şekilde belirlenme imkanı kendi içinde taşıması gerekir. Burada açığa çıkan en önemli güçlük ise, polis'te yaşayan insanlara ortaklaşa sahip olunan bir şeyin en adaletli bir şekilde dağıtılmasıdır.¹³ Burada niceliksel bir biçimde eşit olmaktan ziyade geometrik bir ilişki göz önüne alınarak kısmi eşitlik hedef olarak alınmalıdır. Böyle bir paylaşım ya da paylaşımda en güçlü bir kurum olarak polisi ayakta tutan bürokratların ya da devletin gücünü temsil edecek kişilerin hangi içsel ölçüde ya da ölçütlere göre seçileceği ya da bu makamların neye göre eşit bir biçimde dağıtılacağı önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında savaşlarda kazanılan savaş ganimetlerinin paylaşımının da hangi kıstasa göre yapılacağı ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Aristoteles bu problematik bağlamında zenginlik, doğuştan kazanılan asillik, bireysel kabiliyet ve özgür olup olmama açısından kısaca sosyal statü bağlamında bir eşitsizliğin ortaya çıkabileceğini bunun da bir eşitsizlik değil aslında eşitlik olduğu tespitinde bulunur. Bütün bunlara bakılmaksızın mutlak anlamda eşit paylaşım ona göre asıl adaletsizliğin ve eşitsizliğin kendisidir.¹⁴ Vatandaşın politik statüsünü Thomas gibi bütün için bireyin kendi önemini bir ifadesi olarak anladığımız takdirde Aristoteles'in paylaştırıcı adalet anlayışını bir cümle ile özetleyecek olursa şunu söyleyebiliriz: Aristoteles'te eşyanın paylaşımı temel anlamda bireyin toplumsal katkısına indirgenmektedir.

⁷ Aristoteles: Nikomaische Ethik, V, c.14.

⁸ Canaris, C.W.: Methodenlehre der Rechtswissenschaft, 3.Auflage, s.150 vd., Berlin 1995.

⁹ Günther, K.: "Was heisst „Jedem das Seine“, in: Auf der Suche nach der Gerechtigkeit. Hauptthemen der Rechtsphilosophie, hrsg.von K.Englisch, München 1971.

¹⁰ Aristoteles: Nikomaische Ethik, V 6.

¹¹ A.g.e., V6.

¹² Von Aquin, T.: Recht und Gerechtigkeit. Theologische Summe II-II, Fragen 57-59, 61 a 2 ad 1, überst. V. J.von Kroner, Bonn 1987.

¹³ A.g.e., a1.

¹⁴ Aristoteles: Nikomaische Ethik V 6.

Bu anlamda bireyin toplum içindeki sahip olduğu bireysel ve politik prestij bireyin polisin düzenine yaptığı katkı olarak yorumlanabilir.¹⁵

Şeylerin paylaşımının bireyin bütüne yaptığı katkıya indirgenmesi ve onunla sınırlandırılması ve bu bağlamda farklı statülerin görmezden gelinmesi toplumda yüksek statüye sahip olan insanlar tarafından bir eşitsizlik olarak, daha doğru bir ifadeyle adaletsiz bir eşitlik uygulaması olarak algılanabilir. Fakat haksızlığa dair bu tür tecrübeleri görmezden gelen eşitlik uygulamaları her zaman görülebilen bir durumdur. Bu tür bir uygulama başkasına adil ya da gayr-i adil davranma gücünü elinde bulunduranların da rahatça yapabilecekleri bir şeydir. Bu açıdan bakıldığında doğal hukukun tek başına yeterli olmadığı muhakkak surette toplumda adaleti ve eşitliği mümkün olduğunca gözetecek pozitif bir hukukun varlığı bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu olmadığı takdirde adalet güçlü olanın inisiyatifine ve isteğine bırakılmış olur ki bunun sonucunda adalet değil adaletsizlik ortaya çıkar.

Aristoteles paylaştırıcı adalet kavramı bağlamında yanlış bir hukuk anlayışına dikkatleri çeker. Bu anlayış ise “misliyle mukabale” anlayışıdır. Ona göre Pitagorasçıların benimsediği bu anlayış yanlış bir hukuk algısıdır. Aristoteles’e göre, misliyle karşılık verme olgusu ne paylaşım hukukuna ne de eşitleme ilkesine uygun düşmektedir.¹⁶ Mesela bir devlet memurunu döven birisini dövme yetkimiz yoktur fakat bu onun cezasız kalması anlamına gelmez. Burada asıl yapılması gereken şey, aynı zamanda yapılan davranışın yanlışlığını gösterip yapanı eğitmektir. Yani burada misliyle karşılık verme olgusundan kişinin hukukunu kendi eliyle koruması değil, uygun ve ölçülü bir karşılık ya da ceza verme olgusu kastedilmektedir ki bu da devletin ve yasaların yapacağı bir şeydir. Bu durum aynı zamanda devleti bir arada tutan önemli bir özelliktir. Yani Aristoteles bireye karşı işlenen bir suçun cezasının suçta maruz kalan birey tarafından değil, yasalar tarafından verilmesi gerektiğini fakat bu arada yapılacak tek şeyin suçun karşılığını vermek olmadığını aynı zamanda ilgili kurumların suçu işleyene dönük bir eğitim sürecini başlatmaları gerektiğini özellikle belirtir. Bu gereklilik çağdaş hukuk anlayışına oldukça uygundur. Aristoteles’in hukuku sadece ceza verme olarak algılamaması oldukça ilginçtir.

Bütün bu anlatılanlardan sonra Aristoteles hukuk ve hukuksuzluğun ne olduğunu betimlediğine inanır. Ona göre hukuksallık, aldatmak ve aldatılma arasında orta bir yoldur. Yani ne aldatmak ne de aldatılmak hukukun kendisidir.¹⁷ Bu bağlamda adalet ise orta yolu bulmaktır. Böyle bir orta yol, diğer faziletlerde olduğu gibi ifrat ve tefritin ortası anlamında alınmamalıdır. Buradaki orta yol, daha çok eşitlik anlamındaki orta yoldur. Adaletsizlik ise hukuksuzlukla ilgilidir. Burada eşitlikten ziyade zararlı olan ve birilerini haksız avantajlar sağlayan “eşitsiz bir ilişki” söz konusudur. Burada en önemli unsur bu eşitsiz durumu ve haksızlığı “isteme” durumu olup, aynı zamanda böyle bir durumda bireysel bir keyfilik de bahis konusudur.

Aristoteles için hukuk her şeyden önce toplumun ya da bir bütünün hukukudur. Bu ilke birlikte yaşamının en temel belirleyicisidir. Özgür ve eşit insanların özgürlük ve eşitlik temeli de hukuka dayanır. Karşılıklı kabul ya da eşitlik olmadan toplumsal hukuktan bahsetmek oldukça zordur. Hukuk ancak bireyin yasalara dayanması sayesinde vardır çünkü hukuk neyin hukuki neyin gayr-i hukuki olduğuna karar veren bir mevkide bulunmaktadır. Adaletin olmadığı yerde aynı zamanda gayr-i hukukilik de söz konusudur.¹⁸ Bundan dolayı hukuksuzluğa düşmemek için birey herhangi bir eylemde bulunmadan önce o eylemin sonucunu iyi düşünmeli ve ona göre davranmalıdır. Öncesi düşünülmemiş bir eylemin doğurduğu zarar, o bireyin hukuksuz bir eylemde bulunduğunu gösterir. Eşitliği ve dengeyi bozan böyle bir davranış onu yapan kişinin haksızlık yaptığını gösterir. Eylemin öncesini düşünüp, sonuçlarını öngören ve buna göre davranan birey ise, hukuk’a uygun davranmış ve böylece haksızlık yapmamış olur. Fakat bu davranış kesinlikle isteğe bağlı bir davranış olmalıdır. İstek dışı zorlamayla yapılan davranışlarda bu ölçüt kullanılamaz. Eğer hukuka uygun olmayan davranış bilgisizlikten ve cahillikten kaynaklanıyorsa bu bir dereceye kadar mazur görülebilir.¹⁹ Fakat böyle bir durum söz konusu değilse yapılan hukuksuz davranışın karşılığı yapana verilmelidir.

Bu tespitlerden sonra Aristoteles Nikomaische Ethik’in V. bölümünün 14’üncü pragrafında hukuksallık ile adalet kavramı arasındaki ilişkiye parmak basar. Aristoteles hukukilik ile adillik kavramlarıyla ve hukuk ile adalet kavramlarının ne tamamen birbirlerinin aynı olduğu ne de tamamen birbirlerinden farklı oldukları tespitinde bulunur. Hukuksal olan belirli bir anlamda hukuktan daha genel bir şeyi anlatır. Bu anlamda hukuk ile hukuksallık Aristoteles’e göre birbirlerine oldukça yakın kavramlardır. Fakat hukuksallık

¹⁵Röhl, F.K.: Die Gerechtigkeitstheorie des Aristoteles aus der Sicht sozialpsychologischer Gerechtigkeitsforschung, s. 40 vd., Baden-Baden 1992.

¹⁶ Aristoteles: Nikomaische Ethik, V 8.

¹⁷ Aristoteles: Nikomaische Ethik V 9.

¹⁸ A.g.e., V 10.

¹⁹ Aristoteles: Nikomaische Ethik V 11.

kavramının kapsamı hukuk kavramına göre biraz daha geniştir. Aristoteles burada oldukça önemli bir ayırımı yapar, hukuksal olan bir şey aynı zamanda bir hukuka işaret etmesine rağmen, aynı hukuksallık her zaman bir yasallığa işaret etmeyebilir. Bunun temel nedeni yasanın en genel belirleyici olmasına karşın, ortaya çıkan bazı özel durumlar için yeterli olmamasıdır. Yasanın genel durumları göz önüne alması ve bu arada bazı özel durumları karşılamıyor olması aslında anormal bir durum değildir. Yasalar özleri gereği en genel normlardır ve en genel normların bütün özel teferruatları tek tek belirlemesini beklemek yanlış olur. Aristoteles bu olgunun bize niçin her şeyin normlarla belirlenemeyeceğini en güzel bir biçimde gösterdiği inancındadır. Bu olgu böylece kabul edilmelidir çünkü bütün detayları içine alabilecek olan tek tek olayların hepsini içine alan bir yasal düzenleme mümkün değildir.

Aristoteles bu saptamalardan sonra ilginç bir soruya cevap arar. Cevabını aradığı soru ise şudur: “İnsan kendi kendisine hukuksuz bir davranışta bulunabilir mi?” Yasalar insanları mevcut hukuka uygun davranmaya zorlar. Mesela yasa başkalarını öldürmeyi keskin yasaklar. Fakat aynı zamanda insanın kendini öldürmesine de müsaade etmez. Kısaca hukuksuz bir işlemi bireyin kendi kendisine uygulama hakkı söz konusu değildir. Fakat Aristoteles burada ilginç bir ayrıntıya yer verir. Kendi kendisini öldüren bir insan aynı zamanda devlete karşı da bir hukuksuzluk işlemiş olmaktadır.²⁰ Bu oldukça ilginç bir durumdur. Zira devletin bireyin kendi kendini öldürmesine karışması ve bunu kendine karşı yapılan bir hukuksuzluk olarak görmesi hukuk felsefesi açısından orijinal bir saptamadır. Kişi kendisi acıyı çekmek istemesine ve onu arzularak yaptığını iddia etmesine karşın, devlet böyle bir hakkı hiçbir kimseye tanımaz. Bu yüzden böyle bir suç işleyen birisini devlet cezalandırır ve onu devlete zarar veren birisi olarak nitelendirir.²¹

Şimdiye kadar anlattıklarımızı sonuç bağlamında özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz: Aristoteles adaleti evrensel (yasal olan, geleneğe ve ahlaka uygun) ve özel olmak (doğru ve eşit olan) üzere ikiye ayırır. Yasalara itaat anlamında adalet aynı zamanda bir erdemdir.²² Fakat Aristoteles bu iki türlü adalet ayrımında ilgisini daha çok özel adalet yöneltir. Adil olan insan servet, para ve buna benzer iyi şeylerden sadece kendi payı kadarını alırken, adil olmayan insan bunlardan kendi payına düşenden daha fazlasını alan insandır. Özel adalet, düzeltici (insanlar arasındaki eşitlikle ilgili) ve paylaştırıcı (insanlar arasındaki zenginliğin dağıtılması anlamında) olmak üzere ikiye ayrılır.²³ Paylaştırıcı adalet belirli bir topluluğun olduğu bir yerde kendini gerçekleştirir. Bu adalet türünden beklenen dağıtılması gereken belirli bir şeyi iki kişi arasında bunların değerleri ve hak ettikleri oranda paylaşmaktır. Bu anlamda adalet iki ya da daha fazla kişiye kendi payına düşenden ne azını ne de daha fazlasını vermektir. Adaletin bu tanımı ve devletin buradaki rolü devlet felsefesi bakımından oldukça ilginçtir çünkü devlet günümüzde daha çok bu dağıtmayı bireylerden aldığı vergilerle yapmakta ve bunun doğal sonucu olarak da bir sürü su-i istimler meydana gelmektedir. Aristo'nun anladığı anlamda devlet –ki bu aynı zamanda eski Yunan devletinde görülen bir özellikler- insanların kendisine hissedar oldukları ortak bir kurum olarak algılanır. Yani o, devleti bir sürü ortağı olan bir kuruluş gibi kabul edip, onun ettiği karlardan ortakların bu kuruluştaki işlevlerine göre dağıtılması gerektiğine inanır. Bu bakış açısı günümüz bakış açısından oldukça farklı ve ilginç bir durumdur. Düzeltici adaletin iradi eylemler (ticaret, hukuk) ve irade dışı ya da iradenin kötüye kullanıldığı eylemler (hile ve zorbalıkla mala sahip olma, hırsızlık, bireye ve mala karşı yapılan saldırı vs) olmak üzere iki alt dalı söz konusudur. İradi eylemlerle irade dışı eylem arasındaki fark ilkinde bireyin iradesiyle işin içinde olması, ikincisindeyse iradenin kötüye kullanılmasıdır. Bu şekilde yapılan bir eylem adaletsiz ve dolayısıyla erdemsizdir. Bu aynı zamanda ortak sözleşmenin de ihlalidir. Böyle bir davranışı yapan bireylere karşı -haksız uygulamalar ve hırsızlıklar karşısında- yargıçlar devrededir fakat onların ilk amacı cezalandırmaktan ziyade karşı tarafın zararının tazmin edilmesidir.²⁴ Düzeltici adaletle paylaştırıcı adalet arasındaki diğer önemli bir fark da ilkinin aritmetik orantıya göre, ikincinin ise geometrik orantıya göre işlevsel olmasıdır. Yasa karşısında herkes eşittir ve yasa eylemin yasaya uygun olup olmadığı ile ilgilenir. Düzeltici adalet adından da anlaşıldığı gibi haksız ve erdemsiz bir biçimde edinilen malın ya da buna muadil şeylerin yargıç tarafından buna alandan alıp, kendisinden alınana vermek ve dolayısıyla bir tarafın bozduğu eşitliği tekrar sağlamaktır. Bu bağlamda Aristoteles Pitagorasçı “karşılıklı ya da kısasa kısas” ilkesinin düzeltici ya da paylaştırıcı adaletle bir ilişkisinin olmadığını, buradan hareketle eşitlik ilkesine ulaşmanın mümkün olmadığını belirtir. Bu tespitle ilgili olarak Aristoteles üçüncü bir adalet türünden bahseder o da özellikle ticari faaliyetlerde karşımıza çıkan değiş-tokuş adaletidir. Bu adalet türü özellikle devletin bekası için gereklidir çünkü kurum olarak devletin varlığı da bu adalet türüne bağlıdır. Yani devlet ancak hizmetlerin karşılıklı değiş-tokuşuyla bir arada tutulur. İnsanlar devlete, devlet de insanlara bir şeyler verir ve aynı zamanda alırlar. Aristoteles insanlar arasındaki değiş-tokuşun değerler üzerinde

²⁰ A.g.e., s.V 15.

²¹ A.g.y.

²² Yasalara itaat etmeyen hem adaletsizlik etmiş hem de erdemsizlik yapmış olmaktadır.

²³ Ross, D.: Aristoteles, s. 245, çev:A.Arslan&İ.O.Anar vd., Kabalcı yay., İstanbul 1999.

²⁴ A.g.e., s. 247.

olamayacağı, yani buğday veren bir insanın karşısındaki insanın sahip olduğu pamuğu almak istemeyeceğinden dolayı genel bir değiş-tokuş aracısına ihtiyaç duyulduğunu bunun da paradan başka bir şey olmadığı belirtir. Paranın kullanılmasının diğer bir amacı da değerdeki dalgalanmalara mani olması ve burada açığa çıkan keyfi “değer” vermeleri engellemesidir. Aristoteles adaletli davranmaları gereken ve genelde de davranan üç insan tipinden bahseder. Bunlardan ilki ödül ve liyakat paylaştırıcısı devlet adamı, ikincisi haklıyı haksızdan ayıran yargıç ve son olarak da ürünlerini hakça bir fiyata satan üretici ya da çiftçilerdir.²⁵ Bunların adaletli ya da adaletsiz davranmaları onların iradesiyle ilgilidir ve bu konuda bir ölçüt söz konusudur. Fakat ona göre ticari adaletle ilgili hiçbir ahlaki erdem mevcut değildir. Bu tür adalet türünde adalet bir erdem olarak ortaya çıkmaktan ziyade, malların değerinin üzerinde satılmasını önleyen bir nevi koruyucu bir mekanizma durumundadır. Bu yüzden Aristoteles ticari adalet türünü adaletin temel türlerinden biri olarak görmez. O politik adaletle apolitik adalet arasında da bir ayırım yapar. İlk adalet türü özgür bir devletin vatandaşları arasında söz konusu olan bir ayırımdır. İkinci adalet türü yani apolitik adalet türü ise, daha çok doğal adaletle ilgilidir. Fakat bu doğal adaleti tam olarak uygulamak imkansızdır. O sadece bir istisna olarak var olabilir. Aristoteles sadece zorlamaya dayalı eylemlerin sonucunda açığa çıkan olumsuz durumdan değil, aynı zamanda kaza, hata, kırgınlıkla (yapılan eylem adaletsiz eylem olsa da) yapılan eylemlerin cezai durumu gerektirecek eylemler olmadığını belirtir. Fakat bilerek, düşünüp taşınarak yapılan eylemin kendisi adaletsiz olduğu gibi, yapan kişi de gayr-i adildir.

Kaynakça

- Aristoteles, Eğitim Üzerine, (yayına hazırlayan: J.Burnet), (çev: Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2008.
- Aristoteles, Nikomaische Ethik, hrsg. von P. Gohlke, Paderborn 1956.
- Aristoteles, Politik, Aristoteles Werke, überst.und hrsg.von H.Flashar, Band 9, Bücher I-III, übers.und erl. von. E. Schütrumpf, Darmstadt 1977.
- Aristoteles, Nikomaische Ethik, in : Aristoteles Werke, überst.und hrsg.von H.Flashar, Band VI, Darmstadt 1977.
- Canaris, C.W., Methodenlehre der Rechtswissenschaft, 3.Auflage, Berlin 1995.
- Günther, K., “Was heisst „Jedem das Seine“, in: Auf der Suche nach der Gerechtigkeit. Hauptthemen der Rechtsphilosophie, hrsg.von K.Englisch, München 1971.
- Röhl, F.K., Die Gerechtigkeitstheorie des Aristoteles aus der Sicht sozialpsychologischer Gerechtigkeitsforschung, Baden-Baden 1992.
- Ross, D., Aristoteles, (çev: A.Arslan&İ.O.Anar vd.), Kabalcı Yay., İstanbul 1999.
- Topakkaya, A., “Bir Söylem Olarak Sosyal Adalet Kavramı“, *Erciyes Üniv.Hukuk Fak.Dergisi*, cilt I, sayı:2, 97-111, Kayseri 2006.
- Von Aquin, T., Recht und Gerechtigkeit. Theologische Summe I-II, Fragen 57-59, überst. V. J.von Kroner, Bonn 1987.

²⁵ A.g.e., s.249.